

BÜYÜK BRİTANYA'DAKİ İSLÂMÎ AKIMLAR

Islamic Movements in Great Britain

Aydın BAYRAM*

Özet

Bu çalışma, Büyük Britanya'daki Müslüman varlığını incelemeye İslam ve Britanya arasındaki tarihsel ilişkiye dair bazı bilgiler vererek başlar. Büyük Britanya'nın İslam dininden haberdar olması, Osmanlı devleti ile sosyo-ekonomik ilişkilerin kurulması, ilk Müslüman göçlerin hangi gaye ile gerçekleştiği, hangi şehir ve bölgelere yerleştikleri ve demografik bilgilerle makalenin giriş kısmı oluşmaktadır. Devamında Batı'daki Müslüman göçünün bir parçası olarak İslam'ın Britanya'da nasıl kurumsallaştığı üzerinde durulur. Çalışmada Britanya'daki Müslümanların sayısı ve İslâmî kurumlar hakkında bazı istatistiksel bilgiler verildikten sonra, hem Ortadoğu hem de Hint alt kıtasından Britanya'ya gelmiş olan Müslüman cemaat ve hareketler sıralanır. Bu gruplar hem sünnî (Deobandi, Tebliğ Cemaati, Barelvî, Cema'at-ı İslâmî ve Hizbu't-Tahrir, el-Muhacirun gibi radikal grupları da içine alan Selefîye hareketi) hem de şîilerden oluşmaktadır. Mezkûr akımların Hint alt kıtası ve Ortadoğu'da nasıl ortaya çıktıkları ve geliştikleri ile bilgiler verildikten sonra bu akımların Britanya'daki yapılanmaları tasvir edici bir tarzda ele alınmaktadır. Son olarak makale, İslam'ın Britanya'da genel anlamda temsilinin ve yukarıda zikredilen grupların ulusal düzeyde bazı şemsiye organizasyonlar aracılığıyla Britanya hükümeti ile iletişim kurma sürecinin değerlendirilmesiyle sona erer.

Anahtar Kelimeler: İslam, Büyük Britanya, İslâmî akımlar, Sünnî, Şîî

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kalam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim üyesi; e-posta: dadasbayram@hotmail.com

Abstract

In this paper, the Muslim presence in Great Britain is examined, beginning with some historical facts about Islam in that country. In the introductory section, some information such as, how Britain received the news of Islam, the establishment of socio-economic relations with the Ottoman State, how first Muslim migration to Britain happened and which regions and cities they settled down, and demographic data, is given. It is then considered how Islam has been institutionalised in Britain as an important aspect of the Muslim Diaspora in the West. Having provided some statistics about the number of Muslims in Britain and Islamic institutions, I align current representatives of Muslim movements and groups not only from the Middle East but also from the Indian Subcontinent. They are, namely, Deobandi, Tabligh-i Jama'at, Barelwi, Jama'ati Islami, Salafiyya (including Hizbu't-Tahrir and al-Muhajirun) and Shi'a groups. Having dealt with the historical information about these groups and their affiliations in Britain, the article ends with an evaluation of Islam in Britain and the communication that took place between the British government and these groups through the medium of some national level umbrella organizations.

Keywords: Islam, Great Britain, Islamic movements, Sunni, Shi'a

Giriş:

Britanya'nın İslam dininin varlığından haberdar olmasını neredeyse 8. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. En belirgin tarih Müslüman akıncıların ve tüccarların 732 yılında Fransa'nın Poitiers şehrine, Britanya adasının en yakınına kadar gelmiş olmalarıdır. Müslümanların İspanya ve Sicilya'da hâkimiyet kurmaları Britanyalıların zihninde İslam'ı bir tehdit unsuru olarak görmelerine ve Ortaçağ başlarındaki Haçlı seferlerin düzenlenmesinde İngilizlerin büyük katkı sağlamasına sebep olmuştur.¹ Bilahare, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethi ve Viyana kuşatması ile Osmanlılar Avrupa'da bir zaman iyice bilinen bir güç haline gelmiştir. Öyle ki, 1588 yılında Britanya Kraliçesi I. Elizabeth Osmanlı Sultanı III. Murad'a 'tek tanrıya inanan bir dost' olarak putperest İspanya kralının tahttan indirilmesi için bir teklifte bulunur.² Sultan III. Murad, cevaben yazmış olduğu mektupta putperest İspanya kralının monoteist inanca sahip tüccar ve azınlıklara karşı uygulamalarını tenkit eder ve birlikte hareket etme teklifine sıcak bakar.³ Böylece Müslümanlar ve İngilizler arasındaki dostluk, ticaret ve seyahatlerin artmasına zemin hazırlanmış olur. Bu tarihten itibaren Britanya'da yerleşik Müslümanların varlığından bahsedilir. 1641 yılındaki bir belge,

¹ Humayun Ansari, *The "Infidel" Within: The History of Muslims in Britain, 1800 to the Present*, C. Hurst, London, 2003, s. 26.

² Philip Lewis, *Islamic Britain: Religion, Politics, and Identity among British Muslims; Bradford in the 1990s*, I.B. Tauris, London, 2002, s. 11.

³ Bknz. Sultan III. Murad'ın İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e Bir Nâmesi, *Tarihi Osmani Encümen Mecmuası*, 1328 (1912), 13: s. 814-5.

Londra'da Muhammed'e inanan bir mezhebin varlığını bildirir.⁴ Daha sonraları, 19. yüzyıldan itibaren İngiliz sömürgeciliğinin büyük oranda Müslüman ülkelerde yayılmasıyla, adaya çok sayıda Müslüman ülkelerden gemici, asker ve hizmetçiler gelip gitmiştir. Ayrıca hatırı sayılır ölçüde İngilizlerin mümtaz şahsiyetlerinden William Henry Quilliam ve Lord Headley gibi isimlerin İslâm dinine ihtida etmesiyle İslam ya da Müslümanların adının sıkça yerel ve ulusal tirajlı gazetelerde konu edildiğine rastlanmaktadır.⁵ I. Dünya savaşında orduda ve sonrasında iş gücünde istihdam edilen Müslümanlar Cardiff, Newport, Barry, Liverpool, Tyneside ve Londra gibi gemi endüstrisinin yoğun olduğu liman şehirlerine yerleşmeye başladılar. Fakat en büyük göç dalgası, II. Dünya savaşını müteakiben sanayideki niteliksiz eleman ihtiyacını karşılamak üzere genelde Hindistan alt kıtasından kitleler halinde Müslümanların (önce erkekler, sonra aile ve çocukların katılımıyla) Britanya'ya yerleşmesiyle olmuştur.⁶ Fakat ülkenin kozmopolit yapısı göz önünde bulundurulduğunda Güney Asya, Ortadoğu ve Arap Yarımadası, Afrika ve Balkanlar'dan çok sayıda Müslümanların yaşadığı bilinmektedir. 2011 yılında gerçekleşen son nüfus sayımına göre Britanya'da 2.7 milyon Müslüman yaşamaktadır.⁷

Bu ülkede yaşayan Müslümanlar için homojen bir toplum olarak bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Zira dünyanın birçok ülkesinden ve pek çok milleti içine alan heterojen bir Müslüman(lar) topluluğundan bahsetmek daha doğrudur. Bu yönüyle Britanya'da yaşayan Müslümanlar bütün dünyada yaşayan İslam ümmetinin bir minyatürü gibidir.⁸ Bu çalışmamızda ülke içerisinde yaşayan İslam toplumunu oluşturan

⁴ Nabil Matar, *Islam in Britain, 1558-1685*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s.46.

⁵ Lord Headley'in Londra'da İslam'a karşı yazılan gazete yazılarına ve eleştirilerine cevap ve açıklama mahiyetindeki demeçlerine bkz. "Britanya Adalarında İslamiyet: Ne İçin Müslüman Oldum (Lord Headley)", *Sebilü'r-Reşad*, İstanbul, c. 13: 285 (13 Şubat 1329), s. 403-5; William H. Quilliam'ın da Abdullah ismini alarak Liverpool şehrinde bir müessese kurarak yetim ve evsiz çocukların bakım ve barınmalarını temin, şehirde yaşayan Müslümanların ibadetlerini yapabilecekleri bir mescidi de içeren bir kurum inşa etmesi ve İslam'ın yayılmasında etkin rol oynaması İngiltere'deki İslam'ın imajı açısından önem arz etmektedir. Bkz. "İngiltere Müslümanları İngiltere'de Din-i İslam'ın İhtiyacı: Abdülhad Davud", *Sebilü'r-Reşad*, c. 12: 205 (3 Temmuz 1330), s. 224-5.

⁶ Bkz. Ansari, *The "Infidel" Within...*, s. 41 ve 145.

⁷ Bu rakam Ulusal İstatistik Ofisi (Office For National Statistics, ONS)'nin yayımlanmış olduğu belgeden 13 Aralık 2012 tarihinde alınmıştır. Bkz. http://www.ons.gov.uk/ons/publications/re-reference-tables.html?newquery=*&newoffset=25&pageSize=25&edition=tcm%3A77-286262

⁸ 2007 yılında İngiltere'ye gerçekleştirmiş olduğum seyahatimde, gözlemlediğim ilk şey Müslüman topluluklarının bu özelliğiydi. Farklı etnik ve yerel kıyafetler, cami içerisinde ibadet dili (Arapça) haricinde kullanılan anadil, cami mimarisi ve iç dekorasyonu gibi İslam ümmetini oluşturan çeşitli etnik ve millî unsurların bir ülke içerisinde bulunması İslam'ın küresel özelliklerinin yerel olarak tezahür etmesi idi.

bütün etnik ve milli unsurlardan bahsetmemiz bu makalenin hacmi ve muhtevası açısından pek mümkün görünmemektedir. Ancak yukarda da bahsedildiği gibi 1950'den sonra ağırlıklı olarak Müslüman göçün yaşanması ve buna bağlı olarak da Müslümanların kendilerini ifade ettikleri çeşitli grup ve hareketlerin haritalandırılmasıyla yetineceğiz.

A. Göçten yerleşmeye: İslam'ın Britanya'da kurumsallaşması

Britanya'da yaşayan Müslüman toplulukların büyük çoğunluğunu Hindistan alt-kıtasından gelen göçmenler oluşturur. Bunlar da başlıca Mirpur, Campbellpur, Peshawar, Jhelum, Gujarat, Rawalpindi ve Sylhet⁹ gibi kırsal bölgelerde yaşayan tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanlardan oluşmaktadır. Kıbrıs'tan da önemli ölçüde Türk nüfusunun iç savaştan dolayı genellikle Londra ve yakınlarına göç ettiği bilinmektedir.¹⁰

Müslüman göçmenler Birleşik Krallık'a geldiklerinde işçi sınıfının en alt tabakasında vasıfsız işçi olarak çalışmaya başlamışlardır. İlk günlerde birkaç kişinin bir odayı paylaşmasını, daha sonra yeterli parayı kazandıktan sonra ev kiralarak aile ve eşlerin bu ülkeye getirilmesi takip etmiştir. Bu eğilim, Roger ve Catherine Ballard'ın isimlendirdiği göç modelinin de şeklini oluşturur,¹¹ 1980lere kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren göçmenler, artık kendilerini 'misafir' (*sojourners*) konumundan ziyade 'mukim' (*settlers*)¹² olarak görmeye başlamışlardır.

Ailelerin katılımıyla dini ritüellerin yerine getirilmesi ve kültürel hayatın idamesi hususunda Müslümanların endişeleri onları bu işlevleri yerine getirecek kurumlar inşa etmeye yöneltti. Bu kurumların başında Müslüman azınlıkların sosyal hayatında merkezi bir konumda bulunan mescit veya cami gelmekteydi. Camiler günde beş vakit ibadete açık olmanın yanında, okul saatleri dışında eğitim veren bir 'ek okul', kütüphane, kültür

⁹ Bknz. Badr Dahya, *The Nature of Pakistani Ethnicity in Industrial Cities in Britain*, in Cohen A. *Urban Ethnicity*: Routledge; 1974: s. 80; Alison Shaw, *A Pakistani Community in Britain*, Basil Blackwell, Oxford, 1988, s. 12-13; Ron Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain, with reference to the concepts of "ummah" and "community"*, University of Leeds, Leeds, 1996, s. 72.

¹⁰ Talip Küçükcan, *Politics of ethnicity, identity and religion: Turkish Muslims in Britain*, Ashgate, London, 1999, s. 59.

¹¹ Roger ve Catherine Ballard'ın Sikh toplumu hakkında geliştirdiği göç modeli Britanya'da yaşayan hemen hemen tüm Hint alt kıtasından gelen göçmenler için kullanılır. Bak. Roger and Catherine Ballard, *"The Sikhs: The Development of South Asian Settlements in Britain"*, James Watson (ed.), *Between Two Cultures: Migrants and Minorities in Britain*, Basil Blackwell, 1977, s. 51.

¹² Philip J. Lewis, *Bradford's Muslim communities and the reproduction and representation of Islam*, Leeds University Phamplets, Leeds, 1993, s. 37.

merkezi, evlilik, cenaze merasimleri ve diğer sosyal toplantıların yapıldığı bir kurum olarak kullanılmagelmıştır. Britanya'daki camiler, bu fonksiyonları itibariyle Hz. Muhammed (s.a.s)'in Medine'de kurmuş olduğu ilk mescit örneğini andırmaktadır. Mesela, McLoughlin'in iddiasına göre, ibadet etmek için bir araya gelip cemaat oluşturma fikri anavatanda yapıldığından ziyadesiyle burada önem kazanmıştır, çünkü bu yolla bireyler sosyalleşme fırsatı bulmuşlardır.¹³ İlk yıllarda cami, farklı milliyetlere sahip Müslümanları bir arada toplayabiliyordu. Fakat, Müslüman toplumu yeni göçler ve ailelerin katılımıyla kalabalıklaştıkça etnik ve mezhep farklılıkları da ortaya çıkmaya başladı. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından iki aşamalı yerleşme özelliği olarak adlandırılmaktadır. Birinci aşamada, "birlik ve dayanışma" (*fusion*) ikincisinde ise "bölünmeler" (*fission*)¹⁴ tipik özellik olarak belirginleşmiştir. Birazdan ele alacağımız cemaat ve akımlar etnik ve ideolojik söylemleriyle bu bölünmenin baş aktörleri olarak gösterilmektedir.

Nielsen'in belirttiğine göre 1985 yılına kadar Britanya'da kayıtlı cami sayısı 314 idi, bu sayı 1990 yılında 452'ye¹⁵ ve 1993 yılında da 900'e¹⁶ kadar ulaştı. Ülke genelinde yapılan son bir araştırmayla, cami sayısının 1500 civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷ Camiye ilaveten, medrese tipi okulların açılması İslam'ın kurumsallaşması açısından önemlidir. Bu okullar "dâru'l-ulûm" ya da "seminer" olarak adlandırılmaktadır ki bu tarz okulların açılmasındaki temel hedef, din adamı ihtiyacını karşılamak ve genç kuşak Müslümanların kimliklerini oluştururken onların aşırı-radikal grupların ağına düşmelerine mani olmak. Son zamanlarda yapılan bir araştırma İngiltere'de en az 25 tane¹⁸ bu tarz okulların bulunduğunu göstermektedir. Bunların ilk örneği 70'lerde, üçü 80'lerde, on sekizi 90'larda ve üçü de 2000'li yıllarda açılmıştır. Bu okullarda yıllık toplam öğrenci sayısı yaklaşık 2500 civarında ve 16 yaşına kadar olan genç Müslümanları almaktadır. Müfredat içerisinde temel İslam bilimleri, hafızlık ve 6 yıl süren mollalık (*full âlim course*) evreleri

¹³ Seán McLoughlin, "Migration, Diaspora and Transnationalism Transformations of Religion and Culture in a Globalising Age", *The Routledge Companion to the Study of Religion*, J. R. Hinnells (ed.), Routledge, London, 2005, s. 540.

¹⁴ Philip Lewis, *Islamic Britain : religion, politics, and identity among British Muslims; Bradford in the 1990s*, New ed. I.B. Tauris, London, 2002, s. 56; bkz. McLoughlin, a.g.e., 2005, s. 540.

¹⁵ Jorgen Nielsen, *Muslims in Western Europe*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004, s. 46.

¹⁶ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 161.

¹⁷ Charity Commission, *BMG Surveys of Mosques*, 2009.

¹⁸ Jonathan Birt and Philip Lewis, "The Pattern of Islamic Reform in Britain: the Deobandis between intra-Muslim sectarianism and engagement with wider society", *Producing Islamic knowledge: transmission and dissemination in western Europe*, S. Allievi and M. V. Bruinessen (ed.), Routledge, London, 2010, s. 94

bulunmaktadır. Buralardan mezun olanlar başta camilerde imam-hatip, kültür merkezlerinde din kültürü öğretmeni, hastane ve hapishanelerde din görevlisi olarak vazife almaktadırlar.

B. Britanya'daki Müslüman hareketler:

Büyük Britanya'da, yukarda da geçtiği gibi, Müslümanların büyük çoğunluğu Hint alt kıtasından göç ettiklerinden Müslüman cemaat ve gruplar da büyük ölçüde buna paralel bir eğilim arz etmektedir. Hint alt kıtasında ortaya çıkmış olan reformcu hareketler var olan müesseselerini Büyük Britanya'ya nakletmek veya benzer yapıları burada tesis etmek suretiyle bu ülkede oluşumlarını gerçekleştirmişlerdir. Britanya'da ayrıca, daha önce de işaret edildiği üzere, önemli sayıda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan gelen Müslüman göçmenler bulunmaktadır. Buna göre önce Hint alt kıtası ve müteakiben Ortadoğu merkezli belli başlı Müslüman cemaat ve grupları sıralayıp çalışmamızı sonuçlandıracağız.

1. Deobandi (Diyobendi) hareketi ve Tebliğ Cemaati:

Hint alt kıtası Britanya'nın yönetimi altındayken, özellikle 19. Yüzyılın ortalarında İngiliz yönetimine karşı bir isyanlar zinciri olduğu dönemlerde dönemin uleması hükümet işlerinde görev alma ve yöneticilere yaklaşma hususunda ılımlı bir politika izledi. Ulema ayrıca İngilizlerin etkisinin daha az görüldüğü kuzeydoğu bölgesinde yer alan Deoband, Sharanpur, Kandehl, Gangoh ve Bareilly gibi kasabalara göç edip yerleşmeye başladı.¹⁹ Bu kasabalar İslam dini ve kültürünün ağırlıklı olarak yaşandığı yerlerdi. Kuzey Hindistan bölgesi ulemasından olan Muhammad Kasım Nanautvi (1833-77) ve Raşit Ahmed Gangohi (1829-1905),²⁰ Delhi'nin 150 kilometre kuzeydoğusunda yer alan Deoband kasabasında 1867 yılında geleneksel bir eğitim merkezi kurması ile Deobandi hareketin temelleri oluşmuştur. Araştırmacıların iddiasına göre Hint alt kıtasında daha sonra açılacak olan medreselerin ilk örneği olan bu eğitim merkezi, El-Ezher üniversitesinden sonra İslam dünyasında geleneksel eğitimin verildiği en önemli yer olarak kabul edilmektedir.²¹ Nitekim medrese ağını

¹⁹ Barbara D. Metcalf, *Islamic revival in British India: Deoband, 1860-1900*, Royal Book Company, Karachi, 1989, s. 85

²⁰ Francis Robinson, *Varieties of South Asian Islam*, Centre for Research in Ethnic Relations, University of Warwick, Coventry, 1988, s. 4

²¹ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 147

binlerce okulun açılmasıyla genişletmiş ve açılışının yüzüncü yıl kutlamasında (1967) toplam okul sayısı 8934'e ulaşmıştır.²²

Okul, devletten bağımsız olarak tamamen halkın vermiş olduğu bağışlar ve gönüllü çalışanlar vasıtasıyla varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Okulun hedefi toplumun ihtiyacı olan iyi eğitilmiş din adamı ve öğretmeni yetiştirmektir. Dolayısıyla okuldaki eğitim müfredatı genelde tefsir ve hadis gibi İslami ilimlerden oluşmaktaydı. Kuzey Hindistan'ın üç önemli entelektüel merkezi -tefsir ve hadis ilimlerinde (naklî) Delhi bölgesinin; fıkıh, mantık ve felsefe gibi rasyonel ilimlerde (aklî) ise Lucknow ve Hayrabad'ın ihtisası²³- bu okulların müfredatının şekillenmesinde etkili olmuş ve '*ders-i nizami*' diye adlandırılan eğitim metodunun daha da gelişmesine katkıda bulunmuştur. Buna ilaveten, "yazılı sınav uygulaması, sınıf eğitimi, diploma tescil ve yıllık öğrenci alımı"²⁴ gibi modern pedagojik metotları da benimsemişlerdir.

Deobandi ulema, sadece fıkıh ilmini araştırıp çalışmaktansa ibadetlerin doğru şekilde edâ edilmesi hususuna ağırlık verilmesini savundu. Böylece onlar yeni bir dinî kimlik arayışı içinde '*meslek*' dedikleri ilâhiyatçı kimliğini benimsemiş oldular.²⁵ Bu süreçte, onlar fıkhıta Hanefî mezhebini; itikatta Eş'ari'yi; tasavvufta da Nakşibendiyye tarikatını otorite kabul ederek hem entelektüel hem de manevi lider olduklarını iddia etmişlerdir.²⁶

Kısaca, Deobandilerin, İslâmî eğitim ve öğretimin Hint alt kıtasında yayılmasına öncülük ettiklerini; sömürgeciliğe karşı çıkıp İngilizlerin yerel halkı yozlaştırmasına tepki göstermelerini (İngiliz kılık-kıyafet, yiyecek ve içeceklerinin mensuplar arasında yasaklanması); dinî hayatın korunması ve ibadetlerin devam ettirilmesinde Hindu geleneklerine ve Şia inancına karşı çıktıklarını söylememiz mümkündür.

²² Metcalf, *Islamic revival in British India...*, s. 136

²³ A.g.e. s. 100

²⁴ M. Khalid Masud, "Religious Identity and Mass Education Islam in the Era of Globalisation", *Muslim Attitudes towards Modernity and Identity*, Johan Mewlema (ed.), Routledge, Curson, 2002, s. 238

²⁵ Metcalf, *Islamic revival in British India...*s. 101

²⁶ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 101; karşı. Büyükkara, M.Ali, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, Klasik, İstanbul, 2015, s.111.

Tebliğ-i Cemaat de Mevlana Muhammed İlyas (ö.1944) tarafından 1926 yılında Delhi yakınlarında kurulmuş,²⁷ Deobandi hareketinin aktif tarafı olarak değerlendirilen, ayrıca ‘inanç hareketi’ diye de isimlendirilen ve Deobandi hareketin içinden neşet etmiş bir cemaattir. Muhammed İlyas, özellikle İngilizleri İslam’ın baş düşmanı olarak görmüş ve siyasi faaliyetlerin içinde yer almamıştır.²⁸ Ona ve dolayısıyla cemaate göre her Müslümanın diğerlerine İslam’ın hatırlatılması ve bilinçlendirilmesi gibi bir sorumluluğu vardır. Şu dört ilke cemaatin ortaya çıkış amacını ortaya koyar:

- a) Tebliğci ruhu benimsemek ve yaymak,
- b) İslamî bilgiyi elde etmek ve başkalarına aktarmak,
- c) İyiliği yayıp kötülükten sakındırmak [emr-i bil ma’ruf nehy-i anil münker],
- d) [Bunları yaparken] karşılıklı sevgi ve dayanışma içerisinde çalışmak.²⁹

Bu prensiplere sahip olan cemaat mensupları tebliğde bulunmak için organize olup yerel, ulusal ve hatta uluslararası seyahatlere çıkarlar. Bu seyahatler 3 gün ile 4 ay arasında bir zamanın belirlenmesiyle -ki bu da ‘teşkil’³⁰de mensubun söz vermesiyle olur- gerçekleştirilir. Seyahate çıkan 3 ile 10 kişi arasında değişen grup bir *âmir* (lider), bir *mütekellim* (sözcü ya da konuşmacı), ve bir de *rehber* (kılavuz) den oluşur.³¹

Deobandi hareketi ve Tebliğ Cemaati’nin Britanya’daki yapılanmasına gelince, göçün ağırlıklı olarak 1980lere kadar yaşandığı yıllarda Deobandi tarzındaki İslam anlayışı göçmenlerin yeni statülerine daha uygun görünmekteydi. Çünkü göç eden Müslümanların büyük çoğunluğu eğitimsiz insanlardı ve gayri Müslim bir ülkenin kültür ve örfü içerisinde dinî kimliklerinin yozlaşma tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Dinî kimliği koruma ve devam ettirme isteği özellikle eş ve çocukların katılımıyla daha belirginlik kazanmış olacak ki, bu durum Müslüman göçmenleri ülkenin dört bir yanında cami ve okul inşa etmeye ve buralara yatırım yapmaya sevk etti. Geaves’in

²⁷ Robinson, *Varieties of South Asian Islam*, s. 15

²⁸ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 154

²⁹ Robinson, *Varieties of South Asian Islam*, s. 15

³⁰ Mutad olarak cemaat mensuplarının her Cuma gecesi (Perşembe akşamı) gerçekleştirdikleri toplantılarda önde gelen cemaat liderlerinin konuşmasının ardından kümelere ayrılarak o kümenin liderine kaç gün nereye gideceklerini bildirmeleri ve planlamaların yapıldığı süreç.

³¹ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 153

iddiasına göre; Britanya'da kurulan ilk cami Deobandilerin kurmuş olduğudur.³² Bir önceki bölümde adı geçen 25 dâru'l-ulûm tarzı okullardan 17'si³³ de bu İslami harekete aittir. Deobandiler, Hint alt kıtasında olduğu gibi Britanya'da da siyasetten mümkün olduğunca uzak durup dinî alana ağırlık verdiler. 1967 yılında Deobandi ulema Birleşik Krallık Âlimler Meclisi (Majlis Ulama UK)'ni³⁴ kurdu. Bu kurum ile konferanslar organize etme, vaaz ve nasihat turları düzenleme, namaz saatlerinin doğru belirlenmesi için takvimler ve çeşitli afişler yayımlama ve Britanya'da faaliyet gösteren aynı bölgeden ortaya çıkmış olan Ahmediyye hareketine karşı dayanışma içinde çalışmayı planlıyorlardı. Bu hareket için temel mücadele:

Birincisi anne-babalarının öğrettiği dini-kültürel İslam'dan gerçek İslam'ı arındırmak isteyen Britanya doğumlu genç kuşağın arzusuna hitap etmek; ikincisi de bir mezhep imamını taklit etme ve İslam siyasetini ciddiye almadaki başarısızlığı hususunda ortaya çıkan Selefi ve İslamcı eleştirilere cevap verme.³⁵

Bunun için en etkili gelişim “Bury, Dewsbury, Birmingham, Bolton, ve Bradford [buradaki kız kolejidir]”³⁶ gibi şehirlerde bağımsız akademilerin (*dâru'l-ulûm*) açılmasıdır. Diğer bir gelişme de toplumun değişik kesimlerine hitap edebilmek için hapisane, hastane ve ordu gibi yerlerde din görevlisi ihtiyacını karşılayan kurumlar kurmalarıdır. Son yıllarda bu kurumlar ‘İslam âlimleri enstitüsü’ tarafından daha da geliştirilerek sosyal hayatın problemlerini çözme hususunda emniyet, belediye, yerel okullar ve eğitim otoriteleriyle işbirliği içinde olmuştur.³⁷

Yukarda anlatılan gelişmeler daha çok genç nüfusun eğitim ve öğrenimini amaçlayan kurumlar olarak sınıflandırılabilir. Kökleri Deobandiliğe dayanan Tebliğ Cemaati de daha geniş kitlelere ulaşmak için dava turları düzenleyip dil ve etnik farklılıkları bertaraf ederek hem Britanya içinde hem de Avrupa ve dünyanın pek çok

³² Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...* s.160.

³³ Jonathan Birt and Philip Lewis, ‘The pattern of Islamic reform in Britain: Deobandis between intra-Muslim sectarianism and engagement with wider society’, *Producing Islamic Knowledge in Western Europe*, S. Allievi and M. van Bruinessen (eds.), Routledge, London, 2010.

³⁴ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 163.

³⁵ Jonathan Birt, “Locating the British Imam: The Deobandi Ulama between Contested Authority and Public Policy Post-9/11”, *European Muslims and the secular state [for] the Network of Comparative Research on Islam and Muslims in Europe*, Jocelyne Cesari and Seán McLoughlin, (eds.), Ashgate, Aldershot, 2005, s. 184.

³⁶ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 164.

³⁷ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...* s. 189.

ülkesindeki Müslümanlara ulaşma ve onlara dini hatırlatma gayesini bu ülkede de kendine görev edinmiştir. Dewsbury kasabasında ‘Merkez Cami’ nin açılmasıyla buraya yerleşmiş ve organize olmuşlardır.³⁸ Deobandilerle aynı amacı hedefleyen Tebliğ Cemaati mensupları tecrübeli liderler eşliğinde evden eve giderek Müslümanları camiye ibadet etmeye ve dinin genel prensiplerini öğrenmeye davet etmektedirler. Dini münakaşalardan ve siyasetten uzak durma, dindarlık ve dini sorumlulukların yerine getirilmesine odaklanma bu hareket müntesiplerinin genel özelliğidir.

2. Barelvî Hareketi:

Barelvî hareketi ismini hareketin merkezinde bulunan ve kurucusu kabul edilen Ahmed Rıza Han (1856-1921)’ın yaşadığı Uttar Pradeş bölgesinde yer alan Bareilly kasabasından alır.³⁹ Kendilerini Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat⁴⁰ şeklinde isimlendirseler de yaygın olarak Barelvî ismi kullanılmaktadır. Barelvî ulema görüşlerini ve fıkıh ihtisasını genel olarak tasavvuf anlayışı içerisinde şekillendirmiş ve İslam dininin elden ele bugüne kadar gelmesinde tarikatların büyük rol üstlendiğini iddia etmişlerdir.⁴¹ Dolayısıyla harekete müntesipleri bireyin manevi olarak olgunlaşması ve kendisini dine adanması ancak tasavvuf yolu ile olduğunu kabul ederler.

Ahmet Rıza Han’ın öğretileri temelde Hz. Muhammed’in seçkinliği üzerine büyük ölçüde vurgu yapar. O, tasavvufî bir kavram olarak nitelendirdiği ‘nur-ı Muhammedi’ tabirinin Allah’ın nurundan çıkarıldığına vurgu yapar ve Vehhâbilerin bu teorinin tevhit inancına hâlel getirdiği iddialarını da reddeder.⁴² Dahası, Rıza Han’a göre, Hz. Muhammed’in kendisi,

bizzat nurdur, gölgesi olmadığı için her yerde hazır ve nazırdır. O, bir insandır fakat onun insanlığı diğerlerinden farklıdır. Ayrıca kendisine herkesten farklı olarak bilinmeyenin bilgisi verilmiştir.⁴³

³⁸ A.g.e., s. 168

³⁹ Seán McLoughlin, “The State, New Muslim Leadership and Islam as a Resource for Public Engagement in Britain”, *European Muslims and the secular state [for] the Network of Comparative Research on Islam and Muslims in Europe*, Jocelyne Cesari and Seán McLoughlin, (eds.), Ashgate, Aldershot, 2005, s. 90

⁴⁰ Abu Ammar, *Traditional Scholarship and Modern Misunderstandings: Understanding The Ahl al-Sunna*, The Islamic Information Centre, Bristol, 2001. s. 74-80

⁴¹ Robinson, *Varieties of South Asian Islam*, s. 8

⁴² Metcalf, *Islamic revival in British India...*, s. 301; Robinson, *Varieties of South Asian Islam*, s. 9

⁴³ Metcalf, *Islamic revival in British India...*, s. 301

Buna ilaveten, Barelvîler ayrıca tasavvuf şeyhlerine ve evliyaya çok büyük saygı gösterirler. Örneğin, on ikinci yüzyılda yaşamış Abdülkadir-i Geylani'nin son büyük Gavs oluşunun Hz. Muhammed'den Râşit Halifeler, Ali, Hasan ve Hüseyin vasıtasıyla geldiğini iddia ederler.⁴⁴

Barelvîler, Deobandileri günümüzde olan değil de doktrinler ve tarihi geçmişe dayalı olan ideal İslam'ı yaşadıklarını iddia ederler; evliyaya olan az saygılarından dolayı da onları kınarlar.⁴⁵ Barelvî hareketi daha çok kırsal kesimlerde okuma yazma bilmeyen insanlar arasında kabul görmüştür. Okullar açma yerine daha çok günlük dini yaşantının halk arasında öğretilmesine önem vermişlerdir. Ancak Rıza Han'ın ölümünden sonra Deobandilerin okullaşmadaki başarısı Barelvîleri kendi âlimlerini yetiştirecek okulların kurulmasına teşvik etmiştir.

Britanya'da işçi sınıfının büyük çoğunluğunu Barelvîler oluşturur. Tarık Modood'un iddiasına göre "Britanya'daki Pakistanlıların büyük çoğunluğu Barelvî'dir."⁴⁶ Barelvîler, Britanya'da veya herhangi gayr-i Müslim bir ülkede yaşamayı İslam inanç ve ibadetleri açısından sakıncalı bulmamaktadır. Modood bu hareketi tasvir ederken şöyle devam eder:

Deobandilerin aksine, onlar politikaya kayıtsız değil, köktencilerin (fundamentalists) aksine büyük siyasi hiçbir planları yok; Raj hâkimiyeti zamanında [Hint alt kıtasında] İngilizlerle dayanışma içinde oldular ve İngiliz hâkimiyetinin gelmesini desteklediler... Onların dini arzusu genelde öğreti ve dini törenlerinin Deobandiler ve köktenciler tarafından İslam dışı tarihi birikintiler olarak kınandığı dönemlerde artar. Bu yoğun zıtlama Pakistan'da şimdiye kadar olan ve hâlâ devam eden ciddi şiddete sebebiyet verdi ve İngiltere'de de bu çatışmanın yaşanmadığı camilerin sayısı oldukça azdır.⁴⁷

Britanya'daki Barelvîler Bangladeş ve Pakistan gibi farklı iki ülkeden de olsa birbirleriyle "Kadiri, Çiştî ve Nakşibendî"⁴⁸ gibi tarikatlarla bağlarını korumaktalar.

⁴⁴ Usha Sanyal, *Ahmad Riza Khan Barelwi: in the path of the Prophet*, Oneworld, Oxford, 2005, s. 94

⁴⁵ Seán McLoughlin, "Barelwism", *Encyclopedia of Islamic civilization and religion*, ed. Ian Richard Netton, Routledge, London, 2008, s. 90-92

⁴⁶ Tariq Modood, "British Asian Muslims and the Rushdie Affair", *Race, culture and difference*, J. Donald and A. Rattansi (ed.), Sage Publications in association with the Open University, London, 1992, s. 145

⁴⁷ Tariq Modood, "British Asian Muslims and the Rushdie Affair",...s. 146

⁴⁸ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 101

Kıbrıs Türk kökenli Şeyh Nazım Âdil el-Hakkanî en-Nakşibendî'yi de Nakşibendî olmasından ötürü bu hareket içerisinde değerlendiren akademisyenler vardır.⁴⁹ Genel Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat isminin çerçevesi düşünüldüğünde ve Nakşibendî tarikatının Hakkanî kolunu İngiltere'de temsil etmesi bakımından hareket bu kategori içerisinde değerlendirilebilir. Ancak Barelvî hareketinin yukarıda da belirtildiği gibi ortaya çıkış ve tarihi süreci göz önünde bulundurulduğunda bu sınıflandırma içerisinde değerlendirilmesi pek de uygun görünmemektedir.

Cami ve fonksiyonları bakımından bazı etnik ve akrabalık farklılıklarının etkisi hissedilse de daha geniş çerçevede veya uluslararası alanda bu pek ortaya çıkmamaktadır. Örneğin, hareketin önde gelen isimlerinden Mevlana Şahit Raza Han'ın ifadelerini burada zikretmek faydalı olacaktır.

Tarikatlara inanan ulema arasında ki bunların hepsi bu kurumlarda yeterli değiller, buraya Pakistan ve diğer bölgelerden sık sık gelen bazı pîrler ataları gibi ahlaki ve manevi değerlere sahip değiller. Onlar okul ya da eğitimsiz insanlara hitap edecek kurumlar inşa etmek istiyorlar ve ayrıca onlar yeteri kadar İslami bilgiye de sahip değiller.⁵⁰

Britanya'da faaliyet gösteren Barelvî organizasyonları şöyle sıralamak mümkündür: kitap ve magazin dergileri yayımlayan Dünya İslami Misyonu (*the World Islamic Mission*); yıllık konferanslar düzenleyip âlim ve akademisyenleri bir araya getiren Sünnet Cemaati (*the Jamaat-i Ahl al-Sunnat*); ve bu faaliyetleri uluslararası alanda yürüten ve kuruculuğunu Pir Abdulwahhab Sıddıki'nin üstlendiği Uluslararası Müslüman Organizasyonu (*the International Muslim Organisation*).⁵¹ Daha kapsamlı olarak Barelvîleri ulusal düzeyde temsil etmek için 2005 yılında Britanya Müslüman Forum (British Muslim Forum) ve 2006 yılında da Sufi Müslüman Konseyi (Sufi Muslim Council) kurulmuştur.

⁴⁹ Karşılaştırmız: Ron Geaves, *Sufis of Britain: an exploration of Muslim identity*, Cardiff Academic Press, Cardiff, 2000; Sophie Gilliat-Ray, *Muslims in Britain: An Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 96

⁵⁰ Bu ifade Geaves'ten aktarılmıştır. Bknz. Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 102

⁵¹ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 103

3. Cemâat-i İslâmî:

Yukarda bahsettiğimiz iki Hint kökenli hareket sömürge yönetimi altında nasıl Müslüman kalınır sorusuna cevap aramak için ortaya çıkmışlardı. Cemâat-i İslâmî ise “daha kapsamlı olarak Batı medeniyetinin yayılışı karşısında nasıl Müslüman olmak gerekir”⁵² sorusuna cevap bulmak için ortaya çıkmıştır. Bu hareket yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ihya hareketlerinin öncülerinden kabul edilir. Hareketin ortaya çıkışı ve ilkeleri kurucusu Ebu'l-A‘la Mevdûdî'nin (1903-1979) dini görüş ve fikirlerine dayanır.

İngiliz hâkimiyetinin Hindistan'daki son on yılında Müslümanların geleceği hakkındaki endişeler Mevdûdî'nin İslâmî görüşlerini siyasi boyutlarıyla geliştirmeye sevk etti. O, etrafındaki elit tabakadan olan insanlara Hindistan'dan bağımsız olarak Müslüman kimliğine dayalı her kurumunda İslâm'ı hem fikren hem de fiilen yeniden ihya edecek bir İslâm devleti kurulması gerektiğini telkin etti. 1941 yılında bu fikirlerini harekete geçirmek için Cemâat-i İslâmî'yi kurdu.⁵³ Altı yıl sonra Pakistan devletinin kurulmasıyla Cemâat-i İslâmî, Mevdûdî'nin fikirlerinin uygulanacağı bir platform haline geldi.⁵⁴ Dolayısıyla, Cemâat-i İslâmî bir dini hareket şeklinden siyasi bir parti kimliğine bürünmeye başladı.

Mevdûdî'nin siyasi vizyonu dinin temel öğretilerine dayanır. O'na göre “Mutlak hâkimiyet Allah'ın'dır.”⁵⁵ İnsanlık, “milliyetçilik, dünyevileşme ve tamamen insanın hakimiyetine dayalı batılı demokratik modellerle”⁵⁶ bir saplantı içerisine girmiş ve İslâm toplumu da sonradan dine eklenen “hurafe ve bidatlerle cahiliyeye ve küfre giden bir hâl almıştır.”⁵⁷ Bütün siyasi ve sosyal değişiklikler insanın dikkatini ilâhî olandan insanî olana çekmiştir. Dolayısıyla İslâm inancının yeniden ihyası için siyasi güç son derece elzemdir. Devlet, meclis ile istişare eden bir âmir tarafından yönetilmeli;⁵⁸

⁵² Robinson, *Varieties of South Asian Islam*, s. 17

⁵³ A.g.e. s, 18; Seyyed Vali Reza Nasr, *Mawdudi and the Making of Islamic Revivalism*, Oxford University Press, USA, 1995, s. 41

⁵⁴ Nasr, *Mawdudi...*, s. 41

⁵⁵ Robinson, *Varieties of South Asian Islam*, s. 18

⁵⁶ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 183

⁵⁷ Nasr, *Mawdudi...*, s. 59

⁵⁸ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 184

yasama da “te’vil, kıyas, sonuç çıkarma ve içtihad”⁵⁹ olarak dört aşamalı şekilde işlemelidir.⁶⁰

Cemâat-i İslâmî için peygamber ve râşit halifeler dönemindeki gerçek İslam’a dönme ancak hurafe ve bidatler hakkında halkı eğitme yoluyla mümkündür. Nitekim Cemâat-i İslâmî, Pakistan’ın gelecekteki liderleri olacak olan üniversite öğrencileri arasında fikirlerini yaymak için “İslâmî Câmîatî Tulabah” adı altında öğrenci birliğini kurdu⁶¹ ve Pakistan’ın seküler bir devlet değil de İslâmî bir devlet olarak gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulundu. Hatta bazı cemâat liderleri Ziyâülhakk’ın döneminde bakan oldular.⁶² Yine de sonraki dönemlerde Cemâat-i İslâmî, “nüfusun %70’ini oluşturan kırsal kesimdeki seçmenlerin büyük çoğunluğunun desteğini alamadığından”⁶³ o kadar başarılı olamadı. Bunda kısmen Mevdûdî’nin Deobandi ve Barelvî ulema tarafından geleneksel İslam anlayışını bozmakla suçlanması ve Cemâat-i İslâmî mensuplarına karşı ciddi fetvaların verilmesi etkili olmuştur.⁶⁴

Cemâat-i İslâmî’nin Britanya’daki yapılanması ve işlevine geçecek olursak, diğer iki harekete nazaran mensupları daha az olmasına rağmen en kapsamlı yapılanma ve söylem bu gruba aittir. Ulusal ve uluslararası düzeyde çok iyi organize olmalarını bazı akademisyenler, örneğin Tarık Modood, “Suudi Arabistan’ın para ve desteğiyle”⁶⁵ gerçekleştirmiş olduğunu iddia etmektedir. Göçten sonra Britanya gibi seküler batılı bir ülkede İslâmî devlet kurma fikri elbette tutarsız olurdu ki Cemâat-i İslâmî’ye mensup elit tabakadan insanlar bu ülkede dâva (misyon) fikrini esas almışlardır.⁶⁶ Böylece, 1962’de ilk kurmuş oldukları “Birleşik Krallık İslam Misyonu” (*United Kingdom Islamic Mission, UKIM*) bu hareketin temel organizasyonu olmuştur. Buna ilaveten, Cemâat-i İslâmî hareketi “İslami Müessese (*Islamic Foundation, IF*), Birleşik Krallık Genç Müslümanlar (*United Kingdom Young Muslims, UKYM*) ve Müslüman Eğitim

⁵⁹ Robinson, *Varieties of South Asian Islam*, s. 19

⁶⁰ Daha fazla bilgi ve İslam devleti yapısı için bkz. M. Manazir Ahsan, “Cemâat-i İslâmî, *DIA*, c. 7, s. 291-293.

⁶¹ Nasr, *Mawdudi...*, s. 77

⁶² Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 186

⁶³ Lewis, *Islamic Britain...*, s. 43

⁶⁴ Nasr, *Mawdudi...*, s.117-118)

⁶⁵ Modood, ‘*British Asian Muslims and the Rushdie Affair*’, s. 147

⁶⁶ Lewis, *Islamic Britain...*, s. 110

Vakfı (*Muslim Educational Foundation, MEF*)⁶⁷ olmak üzere toplam dört kurum tarafından temsil edilmektedir.

Kronolojik olarak bahsetmek gerekirse, ilk olarak, 1962'de kurulan UKIM önemli ölçüde bireylerin zihinsel ve manevi olarak yetiştirilmesini amaçlayan Kur'an, Hadis ve diğer İslâmî ilimlerden oluşan eğitim programlarına (*tarbiyah*) önem verir. Bunun yanında UKIM, Müslüman azınlıkların topluma uyum sağlaması veya İngiliz toplumunun bir parçası olduklarını göstermek için toplumun ihtiyaç duyduğu güzel davranışlarda da bulunur. Müslüman hastaların hastanelerde ziyaret edilmesi; helal yemek ve dini ibadetlerini yerine getirmelerinde bu hastalara yardımcı olunması; hapisteki Müslümanların ve huzur evlerindeki yaşlıların ziyaret edilmesi⁶⁸ burada zikredilebilir.

İkincisi, yaklaşık on yıl sonra Hurşit Ahmet ve Ahmet Nasrettin'in⁶⁹ öncülüğünde bir grup Müslümanın girişimiyle kurulmuş olan IF'dir. İM şu anda dokuz dönümlük bir site arazi olarak Leicester şehrinin yaklaşık on beş kilometre dışında yer almaktadır. Bu kuruluş, Britanya içişleri bakanlığının onaylamış olduğu "Müslüman olmayanlar için Müslümanlar hakkında kültürel farkındalık eğitim programı" ve Loughborough üniversitesi tarafından tescil edilen "Markfield Yükseköğrenim Enstitüsü'nün sunduğu yüksek lisans dereceleriyle"⁷⁰ faaliyetlerini sürdürmektedir. İM'nin ayrıca yayınevi olma rolü de vardır ki Mevdûdî'nin birçok eseri burada İngilizceye tercüme edilip yayımlanmıştır. Örneğin, bu organizasyona ait web sitesinde gezinirken meşhur İngiliz pop şarkıcısı Cat Stevens'in (Yusuf İslam) İslam'la ilgili vazife ve sorumluluklar hakkında çok şey öğrendiğini ifade eden cümlelerine rastlamak mümkündür.⁷¹ IF, 1990 yılında kurulan ve ulusal düzeyde faaliyet gösteren 'Britanya İslam Toplumu' (*British Muslim Forum, BMF*) adlı organizasyonla sıkı bir ilişki içerisinde.

⁶⁷ Nielsen, *Muslims in Western Europe*, s. 232

⁶⁸ Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 200-1

⁶⁹ A.g.e., s. 202

⁷⁰ McLoughlin, *The State, New Muslim Leadership and Islam...*, s. 158

⁷¹ Bknz. www.islamic-foundation.org.uk

Üçüncüsü, 1984'te Leeds şehrinde yaklaşık 30 genç Müslümanın bir araya gelip oluşturmuş olduğu UKYM organizasyonudur.⁷² Üye profilini genelde üniversite öğrencileri oluşturur ve Britanya'daki çok uluslu Müslüman toplumunun varlığı bu organizasyonun İslam'ın sadece belli bir kültüre ve topluma ait olmadığını anlamasına ve diğerlerine de anlatmasına yardımcı olmuştur. Son yıllarda UKYM, BMF'nin genç kanadı olarak işlevini yürütmektedir.⁷³

Son olarak, UKIM'un eğitime yapmış olduğu vurgunun tezahürü olarak 1996 yılında kurulan MEF'dir. Bu kuruluş Müslüman çocukların İngiliz eğitim sisteminde gereksinimlerini karşılamak; Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerlerde devlet okullarında İslam'la ilgili ders verecek nitelikli öğretmen ihtiyacını gidermek; İslam'la ilgili kitap ve posterler hazırlayıp hem bu ülkede hem de dünya çapında eğitimcilerin bu malzemeleri kullanmalarına imkân hazırlamak gibi amaçlarla kurulmuş bir organizasyondur.⁷⁴

4. Selefî söyleme sahip akımlar:

Son zamanlarda akademisyenler 'selef' kelimesiyle alâkalı olarak bir sınıflandırma yaparak günümüzde bu kelimeye verilen anlamlar ve İslami literatürde ilk akla gelen anlamının ayırt edilebilmesi için bir sınıflandırmaya gitmişlerdir. Buna göre İslam'ın ortaya çıktığı ve ilk üç kuşağın sahip olduğu inanç 'selef akidesi', modernite ve sömürgecilikle Müslüman toplumların dinin aslına dönme arzusu 'Selefilik' olarak isimlendirilmiştir.⁷⁵ Ayrıca 'Suûdî Selefiligi' ve 'Cihadî Selefilik' ayrımı da yapılmaktadır.⁷⁶

Britanya'da Selefî söyleme sahip pek çok akım bulunmaktadır ki bu durum sınıflandırma açısından karışıklıklara sebebiyet vermektedir. Yukarıda bahsedilen gruplar içerisinde de kendisini 'Selefî' diye nitelendiren müntesipleri bulmak pekâlâ

⁷² Geaves, *Sectarian influences within Islam in Britain...*, s. 206

⁷³ A.g.e., s. 207

⁷⁴ A.g.e., s. 207- 8

⁷⁵ Bknz. M. Sait Özervarlı, "Selefiyye", *DİA*, c. 36, s. 399-402

⁷⁶ Bknz. Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik: İslami Köktencilğin Tarihi Temelleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006; Mehmet Ali Büyükkara, "11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Selefiyye", *Dini Araştırmalar*; c. 7, sy. 20, 2004, s. 205-234 ve en yeni olarak da Tunus, Mısır ve Libya gibi ülkelerde ortaya çıkan Arap ayaklanmalarıyla ortaya çıkan 'Siyasi Selefilik' için bknz. Ramazan Yıldırım, "Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik", *Analiz*, 73, Aralık 2013, 7-22.

mümkündür. İlaveten, bir İhvân-ı Müslimîn mensubu, bir Vehhâbî ve diğer yeniden yapılanmacı yapıya sahip olan herhangi bir Müslüman, hatta aşırı radikal bir Hizbu't-Tahrir üyesi kendisinin 'Selefi' olduğunu iddia edebilmektedir. Mezkur hareketler fikir ve düşünce boyutunda Selef olma düşüncesini paylaşıyorlar da yöntem ve söylemleriyle birbirlerinden farklılık arz etmektedirler.⁷⁷ Bu sınıflandırma meselesinin daha detaylı ve birinci elden kaynaklara dayanan bir araştırmayı gerektirdiğini söyleyerek kısaca Britanya'da akademisyenlerin çalışmalar yaptığı güncel 'Selefi' akımlardan bahsetmekle yetineceğiz.

Sophie Gilliat-Ray, 1970'lerden bu yana Suudi Arabistan'ın 'dava' olarak pek çok cami, İslam merkezi inşaatı ve Vehhâbî düşüncüyü propaganda eden geniş çaplı yayınların destekçisi olduğunu iddia etmiştir.⁷⁸ Londra'da faaliyet gösteren "İslâmî Kültürel Merkez ve el-Munteada el-İslami"⁷⁹ bu iddiaya örnek olarak gösterilir. Yahya Birt'e göre de akademisyenler, Suud hanedanı ve Vehhâbî ulemanın Vehhâbîliği Arabistan dışında yayma politikasına çok fazla dikkat kesilmemişlerdir.⁸⁰ Böyle bir dava amacı doğrultusunda Medine İslam Üniversitesi'nden mezun olan, özellikle Britanya doğumlu, genç Müslümanlar Britanya'ya döndüklerinde 1984 yılında Vehhâbîliği yayma organı olan "Sünnet Yolunu İhyâ Cemiyeti"ni kurmuşlardır.⁸¹ Vehhâbîlik sık olarak Selefilik ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır ve son zamanlarda neredeyse Britanya'daki bütün İslâmî hareketler Vehhâbîlerin Sünni İslam hakkında ortaya koymuş oldukları yorumlara cevap verme mücadelesi içinde kalmışlardır.

Britanyalı Müslümanlar arasındaki doğru ve gerçek İslam'ı öğrenme ve yaşama arzusu 19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıkan ihya ve ıslah hareketlerinin tecrübesiyle benzerlik göstermektedir. Fakat devlet okullarında verilen seküler eğitimle dini eğitimin verildiği cami okulları arasındaki çelişkiler ve önceki kuşakların oluşturmuş olduğu İslamofobi olgusunu değiştirme Müslüman gençliğini bu arzuya sevk etmiştir.⁸² Etnik

⁷⁷ Gilliat-Ray, *Muslims in Britain...*, s. 68

⁷⁸ A.g.e., s. 71

⁷⁹ Madawi al-Rasheed, *Transnational connections and the Arab Gulf*, Routledge, New York, 2005, s. 156-7

⁸⁰ Jonathan Birt, "Wahhabism in the United Kingdom: manifestations and reactions", *Transnational Connections and the Arab Gulf*, M. Al-Rasheed (ed.). Routledge, New York, 2005, s. 168

⁸¹ A.g.e., s.172

⁸² Gilliat-Ray, *Muslims in Britain...*, s. 71-72

ve mezhepsel karışıklıkların ortasında kalmış genç Müslümanlar, böylece karizmatik dini liderler tarafından ortaya konulan Selefi düşüncenin hedefi haline gelmiştir. Özellikle Hint alt kıtası kökenli, Britanya’da doğmuş “sağlam Müslüman kimliği” oluşturmayı arayan ve “rasyonel bir İslam”⁸³ arayışı içinde olan potansiyel mühtediler bu noktada ilk tercih konumundaydı. İletişim vasıtası olarak İngilizce’nin kullanılması bu süreçte çok büyük rol oynamaktadır. Bu durumu kendisi de Britanya’da doğmuş Pakistan kökenli Sadek Hamid şöyle ifade etmektedir:

Asya kökenli genç Müslümanlar “kültür müslümanı” olma ve dini önderlerin de onlarla iletişim kuramaması Seleflerin İslam’ı “kültürlerden arındırma” bakış açısına zemin hazırladı ve bu yaklaşım dini bağlılığın fikri olarak daha sağlam, delile dayalı ve toplumda yer etmiş folklorik dinin çöküntülerinden bağımsız ya da diğer İslamî eğilimlerin ileri sürdüğü yavan alternatiflerden uzak gibi geldi.⁸⁴

“Otantik İslam”ı arama çabası, Hint alt kıtası kökenli Müslümanlar arasında dini yorumlama ve yaşamada büyük etkisi olan kültür ve gelenek, genç Müslümanları Selefi düşüncüyü kabul etmeye yöneltti. Selefi düşünce ayrıca Deobandiler ve Barelvîler arasında tarihi olarak var olagelen tasavvuf karşıtı tartışmaların daha da alevlenmesine sebep olmuştur.⁸⁵

Ortadoğu kaynaklı meşhur İhvân-ı Müslimîn hareketi de Selefi⁸⁶ düşünce içerisinde değerlendirilir. “Bu hareketin resmi olarak Britanya’da bulunmadığı” ancak “Britanya Müslüman Birliği” (*Muslim Association of Britain, MAB*) ve “Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi” (*European Council for Fatwa and Research, ECFR*) gibi bazı organizasyonların İhvan hareketinden ilhamla kurulduğu ifade edilir.⁸⁷ Bu kurumların her ikisi de 1997 yılında, ilki Müslümanları siyasi olarak temsil etme; ikincisi de Avrupa’daki Müslümanlar için dinî bir otorite olma gayesi gütmektedirler. MAB, 2002 yılında “Savaş koalisyonunu durdur” sloganıyla Britanya hükümetinin Irak’a girmesine yönelik yapılan karşıt gösteri ve eylemlerde etkinlik kazanarak “Britanya Müslüman

⁸³ Sadek Hamid, “The Attraction of 'Authentic Islam': Salafism and British Muslim Youth”, *Global Salafism: Islam's New Religious Movement*, R. Meijer (ed.), Columbia University Press, New York, 2009, s. 392

⁸⁴ A.g.e., s. 390

⁸⁵ Geaves, *Sufis of Britain...*, s.53-4

⁸⁶ İngiltere’de yapılan çalışmalardan hareketle ve İngiltere içeriğinde bu şekilde ifade edilmektedir.

⁸⁷ Gilliat-Ray, *Muslims in Britain...*, s. 76

Girişim” ve “Kordoba Kurumu”nun 2006 yılında kurulmasına öncülük etti.⁸⁸ Avrupa’da yaşayan Müslümanların sorunlarına çözüm bulmak ve Müslüman azınlıklar için bir İslam hukuku geliştirmek amacıyla ortaya çıkan ECFR da dünya çapında 15’ten fazla âlimin kuruluş toplantısında taslak kurum yapısını onaylamasıyla kurulmuş ve yapısında meşhur İslam bilginlerini toplamıştır. Mesela, uydu vasıtalarıyla dünyaca ünlü olan profesör Yusuf el-Karadavî bu kurumun başkanlığını yürütmektedir.⁸⁹

Bu başlık altında son olarak Hizbu’t-Tahrir ve el-Muhacirûn adlı radikal grupların da Selefi söyleme sahip olduklarının ifade edilmesi gerekir. 1940lı yılların başında Filistin’de Takiyuddin en-Nebhani tarafından bir siyasi parti olarak kurulan Hizbu’t-Tahrir, İslâmî yaşam tarzını yeniden kazanılması ve bunun bütün dünyada yayılması için universal bir “İslam Devleti”nin kurulmasını ideoloji ve gaye edinmişti.⁹⁰ Britanya’da da üniversite kampüslerinde “gerçek İslam” arayışı içinde olan potansiyel Britanyalı genç Müslümanlar bu hareketin en büyük hedef kitlesiydi. Ancak, böylesine radikal bir grup Ulusal Öğrenci Birliği (*National Student Union*) tarafından kampüslerden 1980li ve 90lı yıllarda yasaklandı. Günümüzde de pek çok Avrupa ülkesinde üniversite kampüslerinde Hizbu’t-Tahrir’in faaliyetlerine izin verilmemektedir.⁹¹ Britanya’da bu grubun uzantısı olan el-Muhacirûn, 1996 yılında Ömer Bekri Muhammed tarafından kurulup Hizbu’t-Tahrir’in yarım kalan işini tamamlamayı amaçlamış ve kısmen de başarılı olmuştur. Fakat bu grup da bir müddet kuşkuyla takip edildikten sonra 2004 yılında kendi lideri tarafından dağıtılmıştır.⁹²

5. Şiîler:

Daha önce, Britanya’da yaşayan Müslüman toplumunun bütün dünyada yaşayan İslam ümmetinin bir minyatürü şeklinde olduğunu ifade etmiştik. Şiî Müslümanlar da nasıl ki İslam toplumu içerisinde %10-15’lik bir nüfus oranına sahipse, bu oran Britanya’daki minyatür içerisinde aşağı yukarı aynıdır. Ancak, Sünni Müslümanlarla

⁸⁸ A.g.e., s. 76

⁸⁹ www.e-cfr.org, accessed on 12 March 2010

⁹⁰ Suha Taji-Farouki, *A fundamental quest: Hizb al-Tahrir and the search for the Islamic Caliphate*, Grey Seal, London, 1996

⁹¹ Tahir Abbas, “Islamic Political Radicalism in Western Europe”, *Islamic political radicalism: a European perspective*, T. Abbas (ed.), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007, s. 3-14

⁹² Quintan Wiktorowicz, *Radical Islam rising: Muslim extremism in the West*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2005

kiyaslandığında Şîîler hakkında pek az araştırma yapılmıştır. Şîî toplumu da Sünnilerde olduğu gibi pek çok etnik elementi içinde bulundurur. Bunların çoğunluğunu Hint-Pakistan alt kıtasından gelen Şîîler oluşturmakta, İran, Irak, Bahreyn, Lübnan, Afganistan, Doğu Afrika Hintlileri ve Yemen'den de önemli ölçüde Şîî Müslümanların olduğu ifade edilmektedir.⁹³ Ancak nüfus oranlarıyla ilgili tahmini rakamlar telaffuz edilmektedir.⁹⁴

Şîî Müslümanlar İmâmiyye, Zeydiyye ve İsmâiliyye (Nizari İsmâîlîleri ve Davudi Bohra kolu)⁹⁵ gibi Şiiliğin alt kolları adı altında kendilerini ifade etmekte. Şîî Müslümanları temsil etmek için 1989 yılında ulusal düzeyde al-Khoei Foundation⁹⁶ adında bir müessese kurulmuştur. Bu kuruluş lobi faaliyetleri vasıtasıyla Şiilerin istek ve önerilerinin hükümetçe dikkate alınmasını sağlamayı başarmıştır. Milli eğitimin Şiiler hakkında da ilk ve ortaokul düzeyinde bir eğitim stratejisi geliştirmesi ve diğer isteklerde bulunan şemsiye bir organizasyon haline gelmiştir.⁹⁷ Ayrıca, 1977 yılında Londra'da kurulan "İsmâîlî Araştırma Enstitüsü" genel anlamda Şiilik özellikle de İsmâîlîlik ile ilgili çalışmaların yapılmasına ve bazı üniversitelerle lisans ve lisansüstü seviyede eğitim işbirliği içerisinde olmuştur.⁹⁸ Buna ilaveten, Birmingham'daki "Mehdi Enstitüsü" ve Londra'da bulunan "Havza İlmiye"⁹⁹ gibi eğitim kurumları Şiileri temsil eden eğitim kurumlarının başında gelir.

⁹³ Gilliat-Ray, *Muslims in Britain...*, s. 61

⁹⁴ Toplam 320.000 olan nüfus içinde en çok Pakistanlı, 70-80.000 ile Iraklılar ikinci sırayı almaktadır. Bknz. Gilliat-Ray, *Muslims in Britain...*, s. 61

⁹⁵ A.g.e., s. 63

⁹⁶ Bknz. <https://www.al-khoei.org/> (14 Ocak 2014)

⁹⁷ Gilliat-Ray, *Muslims in Britain...*, s. 63

⁹⁸ Bu kurumlar McGill University, The University of London's Institute of Education, The School of Oriental and African Studies (SOAS) ve Britanya dışından da The University of Jordan. Bknz. http://www.iis.ac.uk/view_article.asp?ContentID=104413 (25 Ocak 2014)

⁹⁹ Gilliat-Ray, *Muslims in Britain...*, s. 63

Sonuç ve Değerlendirme:

Büyük Britanya'da tek bir İslam'ın temsil edilmesinden ziyade etnik ve mezhebe dayalı "birçok İslam"ın¹⁰⁰ mevcut olduğunu söylemek abartılı sayılmaz. Yukarıda bahsedilen grup ve akımlar, genel itibariyle birbirlerini gerçek İslam'dan uzak yaşantılar veya İslam'a yaklaşım tarzlarıyla dışlamaktadır. Bu durum, Müslüman toplulukların ülkede bir birlik oluşturmamasının en önemli sebeplerinden birisidir. 1960'tan sonra, yoğun göç hareketlerinin ardından, ulusal düzeyde bütün Müslümanları temsil etme iddiasıyla kurulan organizasyonların yapı ve söylemlerinde etnik ve mezhep faktörünün etkili olduğu aşikârdır.

Kısaca bahsetmek gerekirse, 1970 yılında Birleşik Krallık ve İrlanda Müslüman organizasyonları birliği, 1988'de Deobandilerin kurduğu Birleşik Krallık İslami İşler Aksiyon Komitesi kısmen de olsa Cemaat-i İslami ve diğer gruplarla bir birliktelik sağladı. Fakat gruplar arasındaki çekişme ve rekabet 90lı yıllardan itibaren, Britanya Müslüman Konseyi, İslami Müessesesi, Britanya Sûfî Müslüman Konseyi, Britanya Müslüman Forumu, Britanya Müslüman Birliği gibi şemsiye organizasyonların kurulmasına sebep oldu. Müslümanlar arasında farklı seslerin yükselmesi ve tartışmaların artması üzerine, İngiliz hükümeti Müslüman cemaat ve gruplara kendilerini tek bir organizasyon ile hükümete karşı ifade etmelerini ve bütün Müslümanları temsil eden bir ulusal organizasyon kurmaları telkininde bulundu.¹⁰¹ Her ne kadar adı geçen organizasyonlar bunu başarmak için çaba gösterdiyseler de, aralarındaki dini-etnik kutuplaşma bu gayretleri gölgede bıraktı. Etnik ve dini farklılıklar ancak İslam'a karşı medya ve gayr-i Müslimlerin saldırı ve tutumlarına karşı bertaraf edilmiş ve geniş kapsamlı olmasa da bir birlik sağlanmıştır. 1989 yılında Salman Rushdie'nin şeytan ayetleri (*The Satanic Verses*) kitabına karşı tepki; 11 Eylül New York ve 7 Temmuz Londra bombalama gibi Müslümanların sorumlu tutulduğu olaylardan sonra böyle bir birlik olma eğiliminden söz edilebilir.

¹⁰⁰ Bu ifade ilk olarak Abdulhamit el-Zein tarafından ortaya atılmış ve küreselleşmeyle birlikte farklı etnik-coğrafyadan olan Müslümanların aynı bölgede yaşadığına dikkat çekmiştir. Bknz. A. H. el-Zein, "Beyond Ideology and Theology: The Search for the Anthropology of Islam", *Annual Review of Anthropology*, c. 6, 1977, s. 227-254.

¹⁰¹ Séan McLoughlin, "The State, New Muslim Leaderships and Islam as a Resource for Public Engagement in Britain", *European Muslims and the secular state [for] the Network of Comparative Research on Islam and Muslims in Europe*, J. Cesari and S. McLoughlin (ed.), Ashgate, Aldershot, 2005, s. 60

Nihayetinde, 2006 yılında, Müslümanların yapamadığını İngiliz Hükümeti yaparak Camiler ve İmamlar Ulusal Danışma Meclisi (*Mosques and Imams National Advisory Board, MINAB*)'ni kurdu.¹⁰² Bu danışma meclisinin baş üyeleri yukarıda adı geçen kuruluşların temsilcilerinden ve Şia'dan el-Khoei Kurumu temsilcisinden oluşmaktadır.¹⁰³ Bu kuruluş, dinî bir otorite olmasa da cami standartlarını oluşturma, imamları toplumun ihtiyacı doğrultusunda yetiştirme gibi görevler üstlenmesi ve hükümete karşı Müslümanları temsil etmesi bakımından büyük öneme sahiptir.

Britanya'daki birinci ve ikinci kuşak Müslümanlar daha çok büyüdükleri ülkenin geleneksel İslamî kimliğine bağlı kalmaktadırlar. Ancak, Britanya'da dünyaya gelmiş veya okul eğitimini bu ülkede almış olan genç kuşak Müslümanlar, atalarının din anlayışını sorgulamakta ve 'gerçek' İslam'ı araştırma ve yaşama çabası içine girmektedirler. Yukarıda sıralanan çağdaş akım ve hareketler bu iki çizgi arasında var olmuş ve Britanya'da da genç nüfusa ulaşarak varlığını devam ettirmeyi hedeflemişlerdir. Farklı kültür ve coğrafyalardan göç eden Müslüman toplulukların aynı bölge içerisinde yaşaması İslam dininin evrensel elementlerini bizzat müşahade etme açısından bir fırsattır. Çatışma ve dışlama yerine uzlaşma ve yardımlaşma politikası hem Müslümanların geleceği açısından hem de İslam'ın Britanya'da temsil edilmesi adına son derece önemlidir. Yine de mezkûr akım ve hareketler, Britanya'da dini özgürlüklerin elde edilmesi ve ibadetlerin yerine getirilmesinde büyük katkıda bulunmuşlardır. Bunlar arasında helal gıda maddelerinin okul, hastane gibi yerlerde sağlanması; dini bayramların kutlanması ve Müslümanlar için tatil edilmesi; cami ve Kur'an kurslarının açılması; din eğitiminin devlet okullarında verilmesi ve benzerleri zikredilebilir.

¹⁰² Peter Mandaville, *Global political Islam*, Routledge, London, 2007, s. 295.

¹⁰³ <http://www.minab.org.uk/about-us/executive-board> (16 Mart 2013)

Kaynakça:

Abbas, Tahir. *Islamic Political Radicalism: a European Perspective*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007.

Abu Ammar, *Traditional Scholarship and Modern Misunderstandings: Understanding The Ahl al-Sunna*. The Islamic Information Centre, Bristol, 2001.

al-Rasheed, Madawi. *Transnational Connections and the Arab Gulf*, Routledge, New York, 2005.

Allievi, S. and Bruinessen, M. V. *Producing Islamic Knowledge: Transmission and Dissemination in Western Europe*. Routledge, London, 2010.

Ansari, Humayun. *The "Infidel" Within: The History of Muslims in Britain, 1800 to the Present*, C. Hurst, London, 2003.

Badr, Dahya, *The Nature of Pakistani Ethnicity in Industrial Cities in Britain*, in Cohen A. *Urban Ethnicity*: Routledge; 1974, s. 77-118.

Birt, Jonathan “Locating the British Imam: The Deobandi Ulama between Contested Authority and Public Policy Post-9/11”, *European Muslims and the Secular State [for] the Network of Comparative Research on Islam and Muslims in Europe*, Jocelyne Cesari and Seán McLoughlin, (eds.), Ashgate, Aldershot, 2005, s.183-196.

_____, “Wahhabism in the United Kingdom: Manifestations and Reactions”, *Transnational Connections and the Arab Gulf*, M. Al-Rasheed (ed.). Routledge, New York, 2005, s.168-184.

Birt, Jonathan and Philip Lewis, “The Pattern of Islamic Reform in Britain: the Deobandis Between Intra-Muslim Sectarianism and Engagement With Wider Society”, *Producing Islamic Knowledge: Transmission and Dissemination in Western Europe*, S. Allievi and M. V. Bruinessen (ed.), Routledge, London, 2010, s. 91-120

Büyükkara, M.Ali, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, Klasik, İstanbul, 2015.

_____, “11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihâdî Selefiyye”, *Dini Araştırmalar*; Cilt: 7, 20, (2004), ss.205-234.

Cesari, J. and McLoughlin, S. *European Muslims and the Secular State [for] the Network of Comparative Research on Islam and Muslims in Europe*. Ashgate, Aldershot, 2005.

Cohen, Abner. *Urban Ethnicity*, Routledge, 1974.

el-Zein, A. H. "Beyond Ideology and Theology: The Search for the Anthropology of Islam." *Annual Review of Anthropology*, 1977: **6**, s. 227-254.

Geaves, Ron. *Sectarian influences within Islam in Britain, with reference to the concepts of "umma" and "community"*, University of Leeds, Leeds, 1996.

Geaves, Ron. *Sufis of Britain: an Exploration of Muslim Identity*,_Cardiff Academic Press, Cardiff, 2000.

Gilliat-Ray, Sophie. *Muslims in Britain: An Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Hinnells, J. R. *The Routledge Companion to the Study of Religion*, Routledge, London, 2005.

İşcan, Mehmet Zeki. *Seleflik: İslami Köktencilğin Tarihi Temelleri*. İstanbul 2006

Küçükcan, Talip. *Politics of Ethnicity, Identity and Religion: Turkish Muslims in Britain*, Ashgate, London, 1999.

Lewis, Philip J. *Bradford's Muslim Communities and the Reproduction and Representation of Islam*, Leeds, 1993.

Lewis, Philip. *Islamic Britain: Religion, Politics, and Identity Among British Muslims; Bradford in the 1990s*, I.B. Tauris London, 2002.

Mandaville, Peter. *Global Political Islam*. Routledge, London, 2007.

Masud, M. Khalid "Religious Identity and Mass Education Islam in the Era of Globalisation", *Muslim Attitudes towards Modernity and Identity*, Johan Mewleman (ed.), Routledge, Curson, 2002, s. 233-245.

Matar, Nabil. *Islam in Britain, 1558-1685*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

McLoughlin, Seán, "The State, New Muslim Leadership and Islam as a Resource for Public Engagement in Britain", *European Muslims and the secular state [for] the Network of Comparative Research on Islam and Muslims in Europe*, Jocelyne Cesari and Seán McLoughlin, (eds.), Ashgate, Aldershot, 2005, s. 55-69.

_____, "Migration, Diaspora and transnationalism Transformations of Religion and Culture in a Globalising Age", *The Routledge Companion to the Study of Religion*, J. R. Hinnells (ed.), Routledge, London, 2005, s. 522-545.

Meijer, Roel. *Global Salafism: Islam's New Religious Movement*. Columbia University Press, 2009.

Metcalf, Barbara D., *Islamic Revival in British India: Deoband, 1860-1900*, Royal Book Company, Karachi, 1989.

Mewleman, Johan. *Muslim Attitudes Towards Modernity and Identity*. Routledge, Curson, 2002.

Modood, Tariq. British Asian Muslims and the Rushdie Affair. *"Race", culture and difference*. London, Sage Publications in association with the Open University, 1992.

Nasr, Seyyed Vali Reza. *Mawdudi and the Making of Islamic Revivalism*, Oxford University Press, USA.

Nielsen, Jorgen. *Muslims in Western Europe*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004.

Robinson, Francis. *Varieties of South Asian Islam*. Centre for Research in Ethnic Relations, University of Warwick, Coventry, 1988.

Sanyal, Usha. *Ahmad Riza Khan Bareilwi: in the Path of the Prophet*. Oneworld, Oxford, 2005.

Shaw, Alison. *A Pakistani Community in Britain*, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

Taji-Farouki, Suha. *A Fundamental Quest: Hizb al-Tahrir and the Search for the Islamic Caliphate*. Grey Seal. London, 1996.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1998.

Watson, James. *Between Two Cultures: Migrants and Minorities in Britain*, Basil Blackwell, 1977.

Wiktorowicz, Quintan. *Radical Islam rising: Muslim Extremism in the West*. Rowman & Littlefield, 2005.

Yıldırım, Ramazan. “Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik”, *Analiz*, 73 (2013).

www.al-khoei.org

www.e-cfr.org

www.iis.ac.uk

www.islamic-foundation.org.uk

www.minab.org.uk

www.ons.gov.uk/ons/publications